

Legal sources said period varied in their specific characteristics. Analysis of the sources of this group shows a wide interest in the children's philanthropy. It was opposed by the growth of philanthropy homelessness, increase educational and cultural level of the local population. The proposed analysis of the legislative body of materials is not only a valuable historical source in the field of care, but also an interesting example of statist policy lesson from the standpoint of avoiding duplication earlier mistakes.

Keywords: legislation, guardianship, charities, orphanages.

* * *

УДК 069.01:94(477)

Дворкін І. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
політичної історії, Національний технічний
університет «Харківський політехнічний інститут»
(Україна, Харків), igor_dvorkin@ukr.net

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ МУЗЕЙНИЦТВО НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Метою запропонованої статті є узагальнене висвітлення історії університетських музеїв Наддніпрянської України XIX – початку XX ст. Історичні, художні та природничі музейні установи працювали в Харківському, Київському, та Одеському університетах. Протягом досліджуваного періоду вони накопили значні колекції, незважаючи на перманентні труднощі з фінансуванням та розміщенням колекцій. Основною функцією університетських музеїв була освітня. Водночас, музеї поступово перетворювались на визначні наукові центри, які значно впливали на розвиток певних галузей знань. Важливим аспектом діяльності музеїв була видавнича діяльність. Досліджені музеї були першими закладами такого типу в університетських містах. Просвітницька діяльність не була для них провідною, проте стимулювала відкриття публічних музеїв.

Ключові слова: музей, університет, Наддніпрянська Україна, імперський період, освіта, наукова діяльність.

Протягом XIX – початку XX ст. в Наддніпрянській Україні були започатковані та поступово розвивались різноманітні музейні установи, наприкінці періоду їх кількість перевищувала п'ятдесят. В Російській імперії не було створено чіткої системи управління музейною справою, тож українські музеї Наддніпрянщини знаходились у підпорядкуванні різноманітних установ та організацій, органів місцевого самоврядування. Музеї діяли при вищих навчальних закладах, наукових інституціях, губернських та повітових земських установах, органах міського самоврядування.

Історіографія історії музейної справи Наддніпрянщини започаткована у XIX ст. саме її розбудовниками. Історію університетських музеїв досліджували вчені, безпосередньо з ними пов'язані (В. Анотонович [1], В. Данилевич [2]). Сучасні дослідники вивчають історію музейних установ вищих навчальних закладів у різних контекстах [3], вивчаючи історію окремих музеїв [4], музейної справи у певних містах [5]. Спеціальні розвідки також присвячені певним аспектам діяльності університетських музеїв [6], університетським музеям Російської імперії в певний період [7] тощо.

У запропоновані розвідці ми звертаємось до історії музеїв вищих навчальних закладів університетських міст Наддніпрянщини – Харкова, Києва та Одеси. Університети, звичайно, відігравали ключову роль у розвитку наукових досліджень, тут активно розвивалась видавнича справа тощо. Саме Харків та Київ, завдячуючи відкриттю університетів у 1805 та 1834 рр. відповідно, стали осередками українського національного руху, особливо на його першому – академічному етапі розвитку. Метою статті є узагальнення

історії музейних установ вищих навчальних закладів підросійської України імперського періоду, аналіз їхньої наукової, видавничої, освітньої, просвітницької діяльності. Музеї виникають на території сучасної України на початку XIX ст. Першими осередками музейної справи нашої країни стали Південь України, включно з Кримом, та м. Харків. Якщо південні українські музеї були засновані завдяки «археологічному буму», який спричинив необхідність збереження знайдених пам'яток, то Харків завдячує виникненню перших музейних осередків відкриттю у місті першого університету Наддніпрянщини.

Протягом перших років після відкриття Харківського університету у ньому були створені навчально-допоміжні заклади – так звані «кабінети» різної спрямованості: нумізматичний, мінералогічний, технічний, рідкостей, малювання та живопису тощо. Поступово, згідно з університетськими статутами та, враховуючи колекції, що надходили до музеїв вони реорганізовувались. Першочерговою місією університетських музеїв була освітня – вони мали допомагати у навчальному процесі. Протягом періоду, що вивчається, вони поступово перетворюються на дослідницькі та, частково, просвітницькі установи.

Харківський університет тривалий час був єдиним осередком музейництва Слобожанщини. Провідними музеями університету були заклади історико-художнього профілю – Музей красних мистецтв та старожитностей, нумізматичний кабінет, які збільшували свої колекції протягом більш ніж століття. На 1 січня 1917 р. колекції Музею красних мистецтв нараховували понад 5 тис. одиниць зберігання, а нумізматичного кабінету – понад 18 тис. [8, с. 90, 28]. Значний вплив на розвиток університетського музейництва у Харкові мав XII Археологічний з'їзд, що відбувся у 1902 р. Після завершення з'їзду у власність Харківського історико-філологічного товариства, що працювало при університеті, були передані предмети з етнографічної виставки. Вони стали основою для відкриття етнографічного музею, який у 1917 р. нараховував понад 2 тис. одиниць зберігання [8, с. 30]. В університеті працювала мережа природничих музеїв – зоологічний, мінералогічний, геологічний.

Основним джерелом поповнення колекцій університетських музеїв були пожертви чисельних меценатів: представників університетської професури, випускників університету, жителів міста. Робота музеїв на належному рівні досягалася переважно завдяки ентузіазму університетських викладачів, часто визначних науковців – Є. Редіна, О. Потебні, М. Сумцова, В. Данилевича та ін.

У 1834 р. було відкрито Київський університет св. Володимира. Створені при відкритті університету музеї отримали свої колекції від ліквідованих царською владою установ – Кременецького ліцею та Віленського університету. Таким чином були засновані нумізматичний кабінет, Музей красних мистецтв, мінералогічний та зоологічний музеї. Безпосередньо у Києві, завдяки діяльності Тимчасового комітету для розшуку старожитностей. Своєю роботою в університеті поєднували з опікуванням музейними установами визначні вчені, серед них історики В. Іконников та В. Антонович. Останній з 1872 по 1908 р. обіймав посади завідувача нумізматичного кабінету та Музею старожитностей.

Більшість надходжень археологічних пам'яток до музею склали матеріали, що були отримані під час розкопок, якими керував завідувач. Крім того, учні вченого – відомі дослідники української старовини В. Ю. Данилевич та М. Ф. Біляшівський неодноразово передавали до музею предмети з власних розкопок [9, с. 386].

У Києві діяла низка музеїв при інших вищих навчальних закладах. Першим музеєм церковно-історичного профілю в Україні та Російській імперії загалом став заснований у 1872 р. Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії, яким опікувалося академічне Церковно-археологічне товариство. У 1915 р. музей мав у своїх фондах близько 43 тис. одиниць зберігання та був одним з найбільших музейних закладів Наддніпрянської України [10, с. 180]. У 1913–1916 рр. працював створений за ініціативи видатного музейного діяча В. Данилевича Археологічний музей вищих жіночих курсів. З 1906 р. при Київському політехнічному інституті діяв Інженерний музей [7, с. 91]. На початку ХХ ст. у Києві діяв ще один технічний музейний заклад – Музей товарознавства при Комерційному інституті [11].

У відкритому в 1865 р. в Одесі Новоросійському університеті також діяли навчально-допоміжні музейні заклади. Більшість з них були засновані завдяки передачі університету колекцій Рішельєвського ліцею. В університеті діяли заклади музейного типу різної спрямованості – біологічний, мінералогічний, біологічний, геологічний, палеонтологічний кабінети. На історико-філологічному факультеті працювали нумізматичний кабінет та Музей красних мистецтв [5]. Останній був заснований одночасно з університетом у 1865 р. На початку ХХ ст. цей музей був не лише навчально-допоміжним закладом, але й значним зібранням оригінальних пам'яток історії та культури [4, с. 110].

В цілому діяльність університетських музеїв Наддніпрянщини регламентувалась, за умови відсутності централізованої системи управління музейною сферою, університетськими статутами. Музеї мали статус навчально-допоміжних закладів, що мали сприяти високому рівню викладання університетських дисциплін. Відповідно до статутів проводилась певна реорганізація музейних установ, створювались нові заклади (наприклад, за статутом 1863 р. при всіх університетах мали працювати Музеї красних мистецтв і старожитностей). На основі статутів розроблялись правила для відвідування чи занять в музеях. Фінансування музейних установ регламентувалося Вченими радами університетів. Практично завжди фінансування музеїв було недостатнім. Збільшення колекцій відбувалось завдяки пожертвам чисельних меценатів – симпатиків університетів та музейної справи, науковим розвідкам університетських викладачів. Наприклад, Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства отримував на рік лише 200 крб. на придбання нових експонатів [12, арк. 26].

Важливим аспектом роботи музеїв, колекції яких постійно збільшувались, була систематизація та каталогізація фондів. Незважаючи на суттєву нестачу фінансування та інші наявні проблеми, практично усі музейні заклади мали можливість з певною періодичністю видавати путівники, каталоги, звіти, подекуди щорічники [Див, наприклад: 13]. Публікації

музеїв цього періоду стають певним підсумком їхньої наукової діяльності, а для дослідників одним з найінформативніших джерел з історії українського музейництва.

Університетські музеї були центрами наукових досліджень. Систематичні наукові розвідки проводили співробітники, університетські вчені, а також сторонні дослідники. Археологічні розкопки, етнографічні екскурсії тощо давали змогу відносно невеликим коштом збільшити колекції музеїв матеріалами відповідно до профілю музею, проілюструвати саме ті періоди, що необхідно. Пожертви меценатів часто не носили системного характеру. Наприклад, багаторічний завідувач Музею старожитностей Київського університету В. Антонович регулярно проводив археологічні розкопки на території українських губерній, на Північному Кавказі. Усі предмети з цих розкопок передавалися до музею разом з щоденниками [1, с. 72]. З іншого боку, музейні колекції ставали джерелом для наукових досліджень. Чимало археологів спеціально зупинилися у Києві з метою ознайомлення з колекціями Музею старожитностей. Багато археологічних предметів, що зберігалися тут, були залучені до наукового обігу, вони стали основою для численних досліджень та публікацій [1, с. 75]. Природничі музейні заклади університетів також були крупними науковими центрами. Наприклад, музей ґрунтознавства Новоросійського університету став центром геологічних досліджень Півдня України [6, с. 172].

Університетські музеї, які створювались саме як освітні, зважаючи на те, що вони часто були першими музеями у містах, накопичували великі та різноманітні колекції, відкривали двері й для широкої публіки. Першими загальнодоступними музейними зібраннями Києва були саме колекції музеїв та кабінетів Університету св. Володимира. У 1842 р. було відкрито експозицію університетського нумізматичного кабінету, що складалася з 4000 монет і медалей. Разом з музеями старожитностей та красних мистецтв кабінет був доступний для відвідувачів щочетверга [14, с. 88].

Музеї Харківського університету, засновані ще на початку ХІХ ст., протягом наступних п'ятдесяти років не були приступними для загального відвідування. У 1861 р. було відкрито для публіки Музей красних мистецтв та старожитностей. Музей красних мистецтв Новоросійського університету також був відкритий для відвідувачів, однак не регулярно і виключно по вихідних. Через невеликий обсяг приміщення у музеї одночасно мали змогу знаходитись декілька відвідувачів [4, с. 110]. В цілому музеї навчальних закладів відкривали для публіки власні колекції радше у якості винятку, залишаючись науковими центрами і навчально-допоміжними закладами. Започаткована музеями вищих навчальних закладів зацікавленість містян до музейних колекцій сприяла створенню у містах Наддніпрянщини загальнодоступних музейних закладів, наприклад Харківського та Київського художньо-промислових музеїв.

Музейні колекції переважно були складені з експонатів місцевого походження (за певними винятками), отже давали уявлення відвідувачам про саме українську історію та культуру. В музеях працювали представники університетської інтелігенції, що часто були учасниками українського національного руху (наприклад згаданий вище громадівець В. Антонович).

Згідно з модерністськими концепціями націотворення, у XIX ст. відбувається формування сучасних націй, у тому числі української. За відсутності інших можливостей, український національний рух активно використовував культурно-освітні установи, в тому числі музеї, архіви та бібліотеки [Див., докладніше: 15, с. 20–21]. Університетські музеї також не були осторонь цих процесів, хоч і в меншій мірі, у порівнянні з публічними музеями, мали можливість впливати на уявлення широкого загалу щодо власної ідентичності.

Отже, університетське музейництво, започатковане в Україні на початку XIX ст., відіграло велику роль у розвитку університетської освіти протягом усього імперського періоду. Музейні установи створювались відповідно до уявлень про наукові та освітні університетські дисципліни. Формування колекцій прямо залежало від університетських науковців та меценатів. Діяльність музеїв регламентувалась університетськими статутами та спеціально розробленими для музеїв інструкціями. Фінансування музейних закладів часто було недостатнім. Головною функцією музеїв університетів протягом XIX – початку XX ст. залишалась освітня. Водночас, музеї проводили актинну наукову роботу, підсумком якої ставали чисельні музейні публікації. Вони також були відкритими для широкого загалу, але це не могло повністю задовольнити зростаючі потреби публіки і сприяло створенню у містах окремих публічних музеїв.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Музей древностей / В. Б. Антонович // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира / под ред. В. С. Иконникова. – К., 1884. – С.60–76.
2. Данилевич В. Е. Музей изящных искусств и древностей при Харьковском университете (1805–1905) / В. Е. Данилевич // Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / под ред. Д. И. Багалея, И. П. Осипова. – Харьков, 1911. – С.52–68.
3. Куріло О. Ю. Нариси розвитку археології у музеях України: історія, дослідники, меценати / О. Ю. Куріло. – К.: Стило, 2002. – 264 с.
4. Левенко В. В., Левченко Г. С. Музей изящных искусств Императорского Новороссийского университета: фонды, персонал, судьба / В. В. Левченко, Г. С. Левченко // Вопросы музеологии. – 2012. – №2 (6). – С.105–113.
5. Солодова В. Музейна справа в Одесі за часів російської імперії (1825–1917 рр.) / В. Солодова. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_11.php
6. Снагощенко В. В. Генеза освітньої діяльності університетських музеїв (XVII – XIX ст.) / В. В. Снагощенко // Вісник Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2011. – №11(222). – Ч.2. – С.168–176.
7. Бурлыкiна М. І. Музеи высших учебных заведений России на рубеже XIX–XX вв. / М. И. Бурлыкiна // Вопросы музеологии. – 2012. – №1 (5). – С.88–97.
8. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1916 г. // Записки Харьковского университета. – 1917. – Кн.3–4. – С.1–106.
9. Данилевич В. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей І. Н. О. / В. Данилевич // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т.: Т.2. – К.: Заповіт, 1997. – С.379–390.
10. Карсим І. А. Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / І. А. Карсим. – К., 2002. – 207 с.
11. Федорова Л. З історії музеїв Києва XIX – початку XX ст. / Л. Федорова. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32341/12-Fedorova.pdf?sequence=1>
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.2017. – Харківське історико-філологічне товариство. – Оп.15. – Спр.182. Общий отчет общества за 1905–1906 гг.
13. Монетные клады, принадлежащие мюнц кабинету университета Св. Владимира / В. Е. Данилевич. – К., 1892. – 20 с.
14. Гарбуз Б. Музей нумизматики / Б. Гарбуз // Київська старовина. – 1993. – №3. – С.88–92.
15. Дворкин І. В. Українське музейництво Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. у процесі націотворення: постановка проблеми / І. В. Дворкин // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. – №61 (11034). – С.20–24.

References

1. Antonovich V. B. Muzej drevnostej / V. B. Antonovich // Istoriko-statisticheskie zapiski ob uchenyh i uchebno-vspomogatel'nyh uchrezhdenijah imperatorskogo universiteta sv. Vladimira / pod red. V. S. Ikonnikova. – K., 1884. – S.60–76.
2. Danilevich V. E. Muzej izjashhnyh iskusstv i drevnostej pri Har'kovskom universitete (1805–1905) / V. E. Danilevich // Uchebnye obshhestva i uchebno-vspomogatel'nye uchrezhdenija Har'kovskogo universiteta (1805–1905) / pod red. D. I. Bagaleja, I. P. Osipova. – Har'kov, 1911. – S.52–68.
3. Kurilo O. Ju. Narysy rozvytku arheologii u muzejah Ukrainy: istorija, doslidnyky, mecenaty / O. Ju. Kurilo. – K.: Stylos, 2002. – 264 s.
4. Levenko V. V., Levchenko G. S. Muzej izjashhnyh iskusstv Imperatorskogo Novorossijskogo universiteta: fondy, personal, sud'ba / V. V. Levchenko, G. S. Levchenko // Voprosy muzeologii. – 2012. – №2 (6). – S.105–113.
5. Solodova V. Muzejna sprava v Odesi za chasiv rosijs'koi imperii (1825–1917 rr.) / V. Solodova. – Rezhym dostupu: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_11.php
6. Snagoshhenko V. V. Geneza osvitynoi dijalnosti universytets'kyh muzei'v (XVII – XIX st.) / V. V. Snagoshhenko // Visnyk Lugans'kogo nacional'nogo universytetu imeni T. G. Shevchenka. – 2011. – №11(222). – Ch.2. – S.168–176.
7. Burlykina M. I. Muzei vysshih uchebnyh zavedenij Rossii na rubezhe XIX–XX vv. / M. I. Burlykina // Voprosy muzeologii. – 2012. – №1 (5). – S.88–97.
8. Otchet o sostojanii i dejatel'nosti Har'kovskogo universiteta za 1916 g. // Zapiski Har'kovskogo universiteta. – 1917. – Kn.3–4. – S.1–106.
9. Danylevych V. Prof. V. B. Antonovych ta Arheologichnyj muzej I. N. O. / V. Danylevych // Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatijovych Antonovych: u 3 t.: T.2. – K.: Zapovit, 1997. – S.379–390.
10. Karsym I. A. Rozvytok cerkovnoi' arheologii' ta muzejnyctva v Ukraini'ni u drugij polovyni XIX – na pochatku XX st.: dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01 / I. A. Karsym. – K., 2002. – 207 s.
11. Fedorova L. Z istorii' muzei'v Kyjeva XIX – pochatku XX st. / L. Fedorova. – Rezhym dostupu: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32341/12-Fedorova.pdf?sequence=1>
12. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrainy u m. Kyjevi. – Ф.2017. – Harkiv's'ke istoryko-filologichne tovarystvo. – Op.15. – Spr.182. Obshhij otchet obshhestva za 1905–1906 gg.
13. Monetnye klady, prinadlezhashhie mjunc kabinetu universiteta Sv. Vladimira / V. E. Danilevich. – K., 1892. – 20 s.
14. Garbuz B. Muzej numizmatyky / B. Garbuz // Kyi'vs'ka starovyna. – 1993. – №3. – S.88–92.
15. Dvorkin I. V. Ukrain's'ke muzejnyctvo Naddniprojanshyny drugoi' polovyny XIX – pochatku XX st. u procesi naciotvorennja: postanovka problemy / I. V. Dvorkin // Visnyk Nac. tehn. un-tu «HPI»: zb. nauk. pr. Temat. vyp.: Aktual'ni problemy istorii' Ukrainy. – Harkiv: NTU «HPI». – 2013. – №61 (11034). – S.20–24.

Dvorkin I. V., PHD on history, assistant professor, department of political history, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kharkiv), igor_dvorkin@ukr.net

The University Museum Affairs in the Russian-ruled Ukraine (XIX – early XX centuries)

The article aims to highlight the history of the university museums in the Russian-ruled Ukraine in XIX and early XX centuries. Historical, art and natural history museum institutions worked in Kharkiv, Kyiv and Odesa universities. During the reviewed period, they accumulated significant collections, despite the permanent difficulties with financing and the placement of collections. The education was the main function of university museums. At the same time, museums gradually were turning into scientific centers. They influenced the development of certain branches of knowledge. Publishing activities were an important aspect of museum activity. The studied museums were the first institutions of this type in university cities. The educational activity wasn't leading for them, however it stimulated the public museums opening.

Keywords: Museum, University, Russian-ruled Ukraine, imperial period, education, scientific activities.

* * *